

PRAGMATİZMİN FELSEFİ TEMELLERİ

Nejat DOĞAN*

ÖZET

Bu makale pragmatizmin felsefi temellerini açıklamaktadır. Araştırma göstermektedir ki pragmatizm, bir anlam, araştırma, gerçek, ve etik kuramıdır. Makale pragmatizmi tüm bu yönleriyle inceleyerek, onun temel ontolojik ve epistemolojik varsayımlarını ortaya koyar. Pragmatizm, zıt görüşler arasında bir bağ, onları dengeleyen ve senteze ulaştıran bir köprü olarak görülebilir. Önyargılara, dogmatizme, otoriter çözümlere karşı olup, açık düşünceye, bilime, çoğulculuğa, ve hümanizme önem verir. Böylece pragmatizm, evrimsel bir liberal felsefedir.

Anahtar Sözcükler: Pragmatizm.

GİRİŞ

“Pragmatizm” ve “pragmatik” kavramları hem günlük yaşamımızda hem de akademik yazında yoğun bir şekilde kullanılmasına rağmen, belki de diğer bütün sık kullanılan kavramlar gibi, pek de araştırılıp ayrıntılı açıklaması yapılmış kavramlar değildir. Bu nedenle genel olarak pragmatizm ya “insanın işine geldiği şeyi yapması” gibi yanlış anlamlara çekilmiş ya da diğer felsefi yaklaşımlarla karıştırılmıştır. Örneğin, Türk Dil Kurumu yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar önerdiği bir eserde pragmatizmi “faydacılık, yararcılık,” pragmatik kavramını ise “faydacı, yararçı” kelimeleriyle karşılamıştır. (TDK,1995:57) İşte bu makalede amacım, pragmatizmi daha ayrıntılı inceleyerek, bu felsefenin temel ilkelerini ortaya koymak ve böylece bugüne kadar bu felsefe hakkında edindiğimiz basmakalıp düşüncelerin pek de gerçeği yansıtmadığını göstermektir.

Genel olarak pragmatizmi, Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey gibi ana kurucularının ve savunucularının eserlerinde yansıtıldığı gibi ele alacağım. Amacım bu felsefenin temel ilkelerini açıklamak olduğu için, belirli düşünürler arasındaki görüş farklılıklarına değinsem de, bu farklılıkların ayrıntısına girmek yerine, hemen her pragmatist düşünürün üzerinde hemfikir olduğu görüşleri vurgulayacağım.

Pragmatizmi bir cümle ile tanımlamak olası değil. Pragmatizm, bir anlam teorisidir (theory of meaning). Ancak, pragmatizm aynı zamanda bir araştırma teorisi (theory of inquiry), bir gerçek teorisi (theory of truth) ve bir etik teorisidir (theory of ethics). Bu nedenle, pragmatizmin ne olduğunu bu her bir görüş açısından ele alacağım. Bu incelemede önemli olan, bu felsefenin temel ontolojik, epis-

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

temolojik ve metafizik varsayımlarının vurgulanmasıdır. Bu varsayımlar arasında, dünyanın çoğulcu bir yapıda olduğu, reform ve ilerlemenin mümkün olduğu, bireylerin bu dünyada bir fark yaratabileceği, düşüncelerimizin yanlış olabileceği, hangi davranışın etiksel (ahlaki) olduğu kararının her bir olay bazında verilebileceği ve düşüncelerimizin işlerliği konusunda yaşadıklarımıza bakarak görüş edinilebileceği önemli bir yer tutar.

I. ANLAM KURAMI OLARAK PRAGMATİZM

Pragmatizmin kurucusu Charles Sanders Peirce temel olarak pragmatizmi bir anlam kuramı olarak görmüştür. Peirce'e göre, herhangi bir şey üzerindeki görüşümüz, o şeyin hissedilebilir etkilerinden oluşur (Peirce, 1958a:124). Örneğin, popüler bir makalede, "sert bir madde" Peirce tarafından "çok sayıda başka madde tarafından çizilemeyen madde" olarak tanımlanmıştır (Peirce, 1958a:124). Aynı makalede Peirce, o dönemde çok tutulan Kirchhoff'un *Analitik Mekanik* adlı eserini de eleştirmiştir. Kirchhoff'a göre, gücün etkilerini anlayabiliriz fakat gücün kendisinin ne olduğunu ise anlayamayız. Peirce'e göre ise böyle bir düşünce "bir çelişkidir." Çünkü, "güç kelimesinin zihinlerimizde çağrıştırdığı düşüncenin, hareketlerimizi etkilemekten başka bir işlevi yoktur, ve bu işlevler etkilerinden başka bir yolla güç ile ilişkilendirilemez. Sonuçta, gücün etkilerini biliyorsak, bir güç vardır denildiğinde ima edilen her olay hakkında bilgi sahibiyizdir, ve bundan öte bilinmesi gereken bir şey yoktur" (Peirce 1958a:129).

Bu nedenle pragmatistlere göre bir kavramın anlamı, bir olayda, bir harekette, veya bir denemede ortaya çıkar. Bir kavram hakkında ne düşündüğümüzün, ne tasarladığımızın önemi pek yoktur; o kavramın anlamı gerçek yaşamda, yani bireyin çevresi ile olan ilişkilerinde belirecektir. Deneyimlerimiz ve hareketlerimizin sonuçları bize bir kavramın gerçek anlamını öğretecektir. Örneğin, elimizi ateşin altına koyduğumuzda elimiz yanacaktır. Bu "ateş" in nitelilerinden yalnızca biridir ve ateş hakkında bildiğimiz bütün nitelikleri bir araya getirdiğimizde ateşin tanımını elde etmiş olacağız. Peirce'e göre bu deneysel yöntem, düşünce ve kavramları "*semelerinden tanımak*" olarak bilinen eski bir kuralın özel bir uygulamasından başka bir şey değildir (Peirce, 1978:271).

Peirce pragmatizmin kurucusu olmasına rağmen, aslında bu felsefenin tüm dünyada tanınmasını sağlayan düşünür William James'tir. James'in pragmatizminin Peirce'in pragmatizminden farklı üç önemli yanı vardır. Öncelikle, Peirce için pragmatizm tamamıyla olmasa da esas olarak bir anlam kuramıdır. Peirce bir makalesinde şöyle yazmaktadır: "Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, pragmatizm aslında ne bir metafizik kuramı ne de gerçekleri belirleme girişimidir. O sadece anlaşılması zor kelimelerin ve soyut kavramların anlamlarını bulma yöntemidir" (Peirce, 1978: 271). Ancak, pragmatizmi metafiziksel konulara uygulayan James için durum hiç de böyle değildir. İkinci olarak, Peirce'den farklı bir şekilde James, pragmatizmin bilim adamının dünyasındaki rolünden daha çok, sıradan kişilerin günlük yaşamındaki rolünü vurgulamıştır. Üçüncü olarak, James kelimelerin anlamlarını belirlemeden bir adım öteye giderek, bilimsel dikkatini "anlamlardan" "tepkilere" kaydırmıştır. Diğer bir deyişle, konu şimdi sadece ateşin altına konul-

duğunda elimini yanması değil ve fakat durum böyle ise “ne yapmalıyım, bir ateş gördüğümde nasıl tepki göstermeliyim” sorusudur.

Pragmatizmdeki bu gelişimin James’in Peirce’i yanlış anladığından dolayı kaynakladığı genel olarak öne sürülse de, aslında bu görüş doğruyu yansıtmamaktadır. Bu gelişim, temelde James’in pragmatizmi yayma girişiminden kaynaklanmıştır. James’e göre, kavramlara veya nesnelere göstereceğimiz tepkilerin yalnızca günlük yaşamımızda değil, dünyanın doğası, niteliği üzerinde de önemli etkileri olacaktır. Pragmatizmi tanımlamaya çalıştığı bir yerde James şöyle demektedir: “Bir nesne konusundaki düşüncelerimizde kusursuz açıklığı elde etmek için, o nesnenin ne gibi tasavvur edilebilir pratik etkilerinin olabileceğini, ondan ne gibi duyular beklememiz gerektiğini, ve *ne tür tepkiler göstermeye hazırlanmamız gerektiğini* göz önünde bulundurmalıyız” (James, 1975a:29). Diğer bir deyişle, James’e göre, “kavrama ve düşünme sadece eylem için vardır” (James, 1979:92). İşte, belirli bir şekilde davrandığımızda ne gibi deneyimler elde edeceğimiz ve, daha da önemlisi, davranışlarımızla çevremiz arasındaki etkileşimin doğası felsefe biliminin ana konularındandır. James şöyle yazar: “felsefenin tek işlevi, bu veya şu dünya görüşünün gerçek olması durumunda, bunun insanlar için ne gibi kesin bir fark yaratacağını bulmak olmalıdır” (James, 1975a: 30).

II. ARAŞTIRMA KURAMI OLARAK PRAGMATİZM

A) “Araştırma”

Pragmatizm aynı zamanda bir araştırma kuramıdır. Aslında, pragmatistlerin bilimsel kavramları tanımlama ve bu kavramlara karşı nasıl tepkide bulunulması gerektiğini belirleme çabası, onların araştırma konusundaki ilgilerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü pragmatistlere göre, kişiler ancak düşünce ve kanaatlerine çevreden gelen tehditler sonucunda kavramların anlamlarını sorgulamaya başlar ve belirli bir hareket tarzı benimsemeye karar verirler. Bu nedenle, araştırma Peirce tarafından şüphe durumundan kanaat (inan) (belief) durumuna geçme çabası olarak tanımlanmıştır. Peirce şöyle yazar: “şüphenin başlaması kanaat durumunun (a state of belief) ulaşılması çabasına yol açar. Bu çabayı *araştırma* olarak adlandıracağım. Şüphe ile çaba başlar, ve şüphenin yok olmasıyla bu çaba sona erer. Bu nedenle, araştırmanın yegane amacı, düşüncenin bir sonucalandırılmasıdır (settlement of opinion)” (Peirce, 1958b:99-100). Peirce bu tezini başka bir makalede tekrar ederek şöyle der: “düşünce sadece kanaatin oluşturulmasına yönlendirilebilir. Hareket halindeki düşüncenin tek olası güdüsü, durağan düşüncedir (thought at rest)” (Peirce, 1958a:121).

Pragmatizmin bir anlam kuramı olması durumunda olduğu gibi, burada da James ve Dewey’in Peirce’den farklı olarak vurguladığı nokta, şüphenin sadece teori ve felsefedeki yeri değil, kişinin bu şüphe durumu nedeniyle atması gereken adımlar ve bu şüphe durumunu belirli bir kanaat durumuna dönüştürme çabasıdır. Diğer bir deyişle, James ve Dewey’in çalışmaları daha çok popüler felsefe çizgisinde olmuş ve ortaya attıkları fikirler birey ile bireyin içinde yaşadığı çevre arasındaki ilişkilerle doğrudan ilgili olmuştur. Örneğin James, dini inançlar ve zamanının bilimsel buluşlarıyla hızla değişim göstermiş çevre arasında kendi kanınca

varolan çatışmayı çözebilmek için genelde dini konular üzerinde düşünmüştür. Araştırmaları kendisini şu sonuca götürmüştür: dini fikirlerin bilimsel bilgi ile doğruluğunun kanıtlanması mümkün olmamasına rağmen (veya mümkün olmadığından) birey “inanma isteğinden” (the will to believe) mahrum edilemez. Bu araştırma belki de James’in bilim adamının bu tür soruları alt edip kendi yaşamını yaşaması yolunun bulunması gibi kendi özel durumdan kaynaklanmış olabilir. Murphy’nin savunduğu gibi “James’in vurgulamak istediği nokta şuydu: *kanaat eylem için vardır*” (Murphy, 1990:42).

Dewey’in pragmatizminde de, araştırma temel olarak çevredeki sorunlara çözüm bulunması çabasıdır. Dewey araştırmayı şöyle tanımlar: “belirsiz bir durumun kendi özellikleri ve ilişkileri açısından öyle belirgin bir duruma kontrollü olarak çevrilmesidir ki, ilk (belirsiz) durumdaki öğeler birleşik bir bütüne dönüştürülmüş olur” (Thayer, 1968:172). Dewey’in bu araştırma anlayışı ile Peirce’in anlayışı arasındaki fark bir bilim adamı tarafından şöyle özetlenmiştir: “Peirce kanaati belirlemeyi, Dewey ise içinde bulunulan durumu onarmayı hedeflemiştir” (Smith, 1978:98).

Yukarıdaki tartışmadan anlaşıldığı gibi, pragmatizmin başlangıç noktası, veya bireyin durumu hakkındaki ilk varsayımı, şüphe değil yerleşmiş kanaatler veya inançtır. Bu ve diğer birçok noktalar açısından pragmatizm, Descartes felsefesine karşı bir felsefe (anti-Cartesian) olmuştur. Descartes şüpheyi halihazırda var olan bir şey, bir veri olarak kabul eder ve bireyin kendi varlığının bilincine mantık yoluyla ulaştığını öne sürer. “Düşünüyorum, öyleyse varım” deyişinde özetlenen bu çıkış noktasıyla Descartes, “akıl ve beden” gibi ikili ayrımlara dayanan bir felsefe geliştirmiştir. Fakat pragmatizme göre, kendimizi diğer insanlar aracılığıyla tanırız, fikirler diğer fikirler aracılığıyla belirginleşir, kavramlar diğer kavramlar aracılığıyla açıklığa kavuşturulur, ve belirli kanaatler diğer kanaatlerimizle ilişkilidir. Özellikle, bireyin sosyal bir varlık olduğu ve, daha spesifik olarak, bireyin kimliğinin toplumda dil aracılığıyla nasıl şekillendirildiği üzerinde duran George Herbert Mead’in çalışmaları ilgi çekicidir. (Scheffler, 1974; Thayer, 1968). Ayrıca pragmatizm, olayları ikili ayrımlarla açıklama yaklaşımına karşı çıkmış ve etkileşimci (interactionist) bir anlayışı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre, araç-amaç, bilen-bilinen gibi ayrımlar araştırma sürecini engellemektedir; araçlar amaçları etkilediği gibi, amaçlar da kullanılacak araçları belirler, bilen sadece bilgi tüketicisi değil, aynı zamanda bilginin yorumlayıcısı ve özümseyicisidir.

B) Araştırma Yöntemleri

Araştırmanın ne olduğunu açıkladıktan sonra, pragmatizmdeki bir diğer önemli konuya, araştırma yöntemlerine geçelim. Peirce, kanaatlerin belirlenmesinde tarihsel olarak etkili olan üç yöntemden bahseder ve bunların yerine yeni bir yöntemin, bilimsel yöntemin kullanılmasını önerir.

Yaygın olarak kullanılan yöntemlerden ilki, insanların çevresindeki gelişmelere gözünü kapatması olmuştur. Peirce bunu *inat* yöntemi (tenacity) olarak adlandırmıştır. Peirce şöyle yazar: “Kararsız bir ruh halinin içgüdüsel iticiliği insanların görüşlerine sınıksız sarılmalarına neden olur. Birey, eğer tereddüt etmeden

kanaatlerimi sürdürebilirim bu benim için tamamıyla tatminkar bir sonuç doğurur diye düşünür” (Peirce, 1958b:102). Peirce’e göre bu yöntemin, bazen işe yarasa da, sürekli değişen ve diğer insanlarla etkileşimde olunan bir çevrede korunamayacağı açıktır. “Toplumsal devrim buna karşıdır” diye düşünür Peirce, “bu yöntemi kabul eden birey, diğerlerinin kendisinden farklı düşündüğünü anlayacak, makul bir anda diğerlerinin düşüncelerinin kendi düşüncesi kadar iyi olduğunu muhtemelen aklına getirecek ve bu durum kanaatine olan güvenini sarsacaktır” (Peirce, 1958b:103).

Peirce’e göre, yaygın olarak kullanılan ikinci yöntem, *otorite* yöntemi (authority) olmuştur. Burada bireyin neye inanacağı bir kurum tarafından belirlenir. Aslında bu, otoriter yönetim altındaki ülkelerde görülen yöntemdir ve “inat” metodu ile aynı nedenden dolayı başarısızlığa uğrar. “Hiçbir kurum düşüncenin her konuda kontrol edilmesini başaramaz” diye düşünür Peirce, “[o otorite altında yaşayan bazı insanlar] kendi görüşlerinin diğer uluslarınkinden daha üstün olarak görmenin hiçbir mantığı olmadığını düşünmekten kendilerini alamaz; ve bu akıllarında şüpheye yol açar” (Peirce, 1958b:105).

Geleneksel olarak kullanılan üçüncü yöntem *a priori* yöntem olmuştur. Otorite yönteminden birçok konuda hiç de farklı olmayan bu yönteme göre, birey genel kabul görmüş ilkelere (established principles) göre hareket eder. “Bütün insanlar iyidir” veya “insan doğası kötüdür” gibi ilkeler insanların nasıl davranacağını ve neye inanacağını belirler. Peirce’e göre Descartes’in felsefede gerçekleştirdiği devrim, aslında otorite yönteminin yerine *a priori* yöntemini getirmesinden başka bir şey değildir. Peirce şöyle yazar: “Descartes felsefenin yeniden yapılması işine giriştiğinde, ilk adımı kuramsal olarak şüpheciliği benimsemek ve otoriteyi gerçeğin nihai kaynağı olarak gören okul çocuğu davranışını bir kenara bırakmak olmuştur. Daha sonra, değişmez ilkelerin doğal kaynağını araştırmış ve bunun insan aklında bulunduğunu iddia etmiştir. Öz-bilincimiz bize kendi temel doğrularımızı gösterecek ve neyin mantıklı olduğuna karar verecektir” (Peirce, 1958a:115).

Descartes’in bu rasyonalizmi (mantıksalcılığı), deneyimin de önemli bir, ve hatta birincil, bilgi edinme kaynağı olduğu gerekçesiyle Peirce ve diğer pragmatistler tarafından reddedilir. Ne kadar mantığa uygun görünse de, gerçekler tarafından desteklenmeyen kanaatler pragmatistler tarafından doğru olarak kabul edilmez. Böylece, bireylerin kanaatlerini zamanın denemesine tabi tuttuklarında ve kanaatlerinin doğruluğunu gerçeklerle karşılaştırarak kontrol ettiklerinde, *a priori* yöntem otorite yönteminden daha iyi bir sonuç veremez. Peirce şöyle der: “[Bireyler] herhangi bir kanaatlerinin gerçeklerle ilgisi olmayan bir olay (ya da durum) tarafından şekillendirildiğini anladığında, kanaatlerinin şüpheli olduğunu o andan itibaren sadece lafta kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda o kanaat hakkında ciddi bir şüpheye düşerler, böylece o kanaat kanaat olma vasfını en azından belirli bir oranda yitirir” (Peirce, 1958b:107).

Bu nedenle Peirce’e göre, düşüncelerimiz arasında hüküm vermede ve kanaatlerimizin oluşturulmasında uygulanacak, yukarıda anlatılan üç başarısız geleneksel yöntemden farklı, yeni bir yöntem gereklidir. Bu yöntem, bilimsel yöntem-

dir (the method of science). Yalnızca bu yöntemde “kanaatlerimizin beşeri herhangi bir şey tarafından değil, ve fakat düşüncemizin üzerinde hiçbir etkisi olmayan dışsal bir süreklilik tarafından oluşturulduğunu” bulabiliriz (Peirce, 1958b: 107). Bu, Peirce’in öne sürdüğü gibi ve bir sonraki kısımda “gerçek” kavramını tartıştığımızda önemi görüleceği üzere, pragmatizmin bir tür *felsefi gerçekçilik* (philosophical realism) olduğunu ima eder. Yani, yaşamda gerçek şeyler vardır, bunların gerçek olduğunu bilebilir ve kanaatlerimizin doğru olup olmadığını bu gerçeklerle karşılaştırarak anlayabiliriz.

Bilimsel yöntem Peirce’e göre üç safhayı içerir. Birinci safhada, herhangi bir sorun bireyi bu sorunu aşmak için, diğer bir deyişle düşünceleri arasında karar vermek ve kanaatini belirlemek için, elindeki verinin ne anlama geldiğini anlamaya iter. Bu, *hipotez oluşturma* (abduction) safhasıdır. Daha sonra birey, bu hipotezden bazı sonuçlar çıkarır. Bu safhaya *tümdengelim* (deduction) denir. Son safhada ise birey, bu sonuçlara göre hareket ederek, veya deney uygulayarak, çıkarsadığı sonuçların gerçekleşip gerçekleşmediğini belirler. Bu safhaya da *tümevarım* (induction) adı verilir. Bu bilimsel yöntem, pragmatistlere ve özellikle James gibi “inanmak eyleme geçmektir” şeklinde düşünenlere hiç de yabancı gelmeyecektir. Yalnızca kanaatlerimize göre hareket ederek, eyleme geçerek, bu kanaatlerin gerçek yaşamda geçerli olup olmadığını ve zamanın deneyimine karşı durup durmadığını anlayabiliriz.

C) Kanaatin İşlevi

Pragmatizmin bir araştırma kuramı olması üzerindeki tartışmamızı bitirmeden önce, kanaatin işlevine ve bunun konumuz açısından önemine kısaca değinelim. Pragmatistlere göre, kanaatlerin işlevi kişinin yaşamında alışkanlıklar veya davranış kuralları yaratmasıdır. Peirce şöyle düşünür: “Kanaatlerimiz isteklerimize yön verir ve davranışlarımızı şekillendirir. İnanma duygusu, doğamızda davranışlarımızı belirleyecek bir alışkanlığın olduğunun aşağı yukarı kesin bir göstergesidir” (Peirce, 1958b: 98-99). Böylece, çeşitli alışkanlıklar ne tür davranışlara yol açtığına bakılarak birbirinden ayırt edilebilir (Peirce, 1958a: 121).

Bu düşüncenin iki önemli sonucu vardır. İlk olarak, pragmatistlere göre, kanaat ve düşünceler gözlemlenebilir olgulardır; bireylerin nasıl davrandığına bakarak ne tür kanaatleri olduğunu anlayabiliriz. İkinci olarak, bu alışkanlık anlayışı, pragmatistlerin dünyanın toplumsal bir yapılanması olduğu (socially constructed) düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Moore’un öne sürdüğü gibi, pragmatistler inanmaktadır ki “çevre ile ilişkiye girilmeden alışkanlık haline getirilmiş bütün yolların toplamı kişiliği, bireyi oluşturur” (Moore, 1961:199).

III. GERÇEK KURAMI OLARAK PRAGMATİZM

Pragmatistlere göre önemli olan, sadece kanaatlerimizi nasıl edindiğimiz değil, aynı zamanda, edinilen kanaatlerin gerçek (true) olup olmadığıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Peirce pragmatizmi temel olarak bir anlam kuramı olarak görmüştür; ancak bu, Peirce’in “gerçek” kavramı hakkında hiçbir düşüncesi olmadığı

anlamına gelmez. Peirce, “Bilimi takip eden herkes araştırma süreçlerinin, hakkınca kullanıldığında, uygulanacakları her bir soru için tek bir kesin çözüm vereceğine tamamiyle ikna olmuşlardır,” diye düşünür ve bu nedenle gerçeği ve gerçekliği (gerçek olma durumunu – reality) şu şekilde tanımlar: “Gerçekten kastımız, araştıran herkes tarafından kabul edilmesi mukadder olan düşüncedir ve bu düşüncede temsil olunan nesne gerçekte varolandır” (Peirce, 1958a:132-133).

Popüler felsefe için yazan James ve Dewey gerçeği bir anlamda farklı bir şekilde tanımlamışlardır. James’e göre, bir kanaat veya düşüncenin gerçek olup olmaması, onun bizi bir deneyimimizden bir diğerine yönlendirmesindeki ya da yaşamımızdaki belirli bir sorunu çözmesindeki başarısıyla ölçülür. James şöyle der: “Bizim için neye inanmak daha iyi olur! Bu gerçeğin tanımı gibi geliyor bana” (James, 1975a: 42). Aynı şekilde Dewey için gerçek, sorunlu bir durumu sorunsuz bir durum haline getiren durumlarla ilgilidir (Morris, 1970: 64; Thayer, 1968:195, 199, 266; Crabb, 1989:71-72).

Bu tanımlar, Peirce’in nesnel James’in ise öznel bir gerçek anlayışı olduğu izlenimini vermektedir. Fakat, pragmatizmin evrimsel dünya (ontology) ile evrimsel bilgi edinim (epistemology) görüşünün önemi küçümsenemez. Bu görüş, Peirce ile James’in gerçeğe yaklaşımlarının bağdaştırılmasında önemli bir işlev üstlenir; Peirce herhangi bir anda öznel veya yanlış bir kanaat yoktur demediği gibi, James de gelecekte nesnel gerçeğin olamayacağını öne sürmemektedir. Aslında birçok yerde Peirce, deneyimleriyle ve çevresindeki değişimlerle çelişmediği sürece bireyin kanaatlerinden tatmin olacağını vurgulamıştır. Peirce “sadece inanmaya değil, aynı zamanda *inandığımız şeye inanmaya* inatla sınıksız sarılırız,” (Peirce, 1958b: 99) diye düşünür ve şu sonuca varır: “kesin bir kanaate ulaşır ulaşmaz, *bu kanaat gerçek veya gerçekdışı olsun*, tamamiyle tatmin oluruz” (Peirce, 1958b:100). Diğer taraftan, James için gerçek, Peirce’in savunduğu felsefi gerçeklik doğrultusunda, düşünce ve kanaat ile nesne arasındaki özel bir ilişki anlamına gelmektedir. James, “Düşüncelerimiz gerçek olan şeylerle örtüşmelidir;” (James, 1975a:101) diye yazar ve şöyle devam eder: “[gerçek,] bir düşünce ile bir gerçeklik, yani düşüncenin nesnesi, arasında aranmalıdır” (James, 1975b:). James’in nesnel gerçek olabileceği düşüncesi şu cümlesinde de açıkça görülebilir: “sonradan hiçbir deneyimin değiştirmeyeceği kesin gerçek, *bütün geçici gerçeklerimizin bir gün çakışacağını hayal ettiğimiz o ideal son bulma noktasıdır*. Bununla beraber bugün, bugün elde edebileceğimiz gerçekle yaşamak ve bu gerçeğe yarın yanlış demeye hazır olmak zorundayız”(James, 1975a:106-107).

Böylece Peirce ve James gerçek konusunda benzer görüşlere sahiptir. Bu evrimsel veya dinamik gerçek anlayışı, hem kesinlikçilik (absolutism) hem de şüphecilik (skepticism) bilgi kuramlarına alternatif olarak görülebilir. Pragmatizm, düşünce ve kanaatler konusunda yanılımacı (fallibilistic) bir görüş benimsemiştir. Pragmatizm araştırma sürecinde kesinliğe karşı olduğu gibi, şüphecilik kuramının ‘gerçeğe ve gerçek olana hiçbir zaman ulaşamayacağız, bunlara ulaşırsak bile ulaşmış olduğumuzu bilemeyeceğiz’ yönündeki savlarını reddetmiştir. Moore’un belirttiği gibi, “pragmatist, kesinlikçi görüşü dogmatik gördüğü için reddeder. Kesinlikçilikte bir şey savunulur, fakat buna neden inanıldığı konusunda hiçbir neden gös-

terilmez. Şüpheli görüş [de pragmatist tarafından] reddedilir çünkü bu görüş akıl dışıdır. Araştırmaya kapalıdır...[Fakat] pragmatizme göre, kesin gerçek sadece gelecekte vardır; bu gerçeği bilebiliriz; [ve] onu yalnızca gelecekte bileceğimizi bilebiliriz” (Moore, 1961:180).

Bu dinamik gerçek anlayışına uygun olarak pragmatistler, kanaatlerin bilimsel yöntemle tabi olmasını, yani deneyimlerle doğruluklarının kontrol edilmesini öne sürmüşlerdir. Örneğin James, kanaatlere göre hareket edildiğinde, eğer bu kanaatler bizi deneyimlerimizde başarıya götürürse, o zaman bu kanaatlerin gerçek olduğunu söylemek gerektiğini savunmuştur. James şöyle yazar: “bir görüşün gerçekliği, bu görüşün doğasındaki durağan bir özellik değildir. Görüş gerçek *haline gelir*, olaylar tarafından gerçek *kılınır*” (James, 1975a:97).

IV. ETİK KURAMI OLARAK PRAGMATİZM

Pragmatizm bir değerler veya etik kuramı olarak da görülebilir. Buraya kadar olan tartışmamızdan, pragmatizmin bir etik kuramı olarak neleri savunduğunu çıkarsayabiliriz. Öncelikle, pragmatizm etiğe dogmatik yaklaşımı reddeder; pragmatizmde bireyi belirli bir şekilde davranmaya zorunlu kılan hiçbir kurallar bütünü yoktur. James’e göre, “bir etik felsefenin önceden dogmatik bir şekilde oluşturulması olası değildir” (James, 1979:141). İnsancılığın (humanism), çoğulculuğuna ve etkileşimci dünya görüşüne (interactionist ontology) uygun olarak pragmatizm, her sorunun kendine özgü nitelikleri olduğunu ve bu nedenle çözümünü için değişik bir yol izlenmesi gerektiğini (veya her deneyimin kendine özgü nitelikleri olduğunu) ve bireyin kendi çevresindeki değerlerin oluşturulmasına katıldığını savunur. Böylece, pragmatizme göre etik felsefe yaratma uğraşı tamamlanmış değildir ve belki de hiçbir zaman tamamlanamayacaktır. James şöyle yazar: “yeryüzündeki son insan deneyimlerini edinip söyleyeceklerini söyleyinceye kadar, etikte nihai gerçek var olamaz” (James, 1979:141). Ayrıca pragmatizmin radikal deneycilik (radical empiricism) ve bilimsel yöntemi, herhangi bir davranış kuralının bir ‘hipotez’ olarak kabul edilmesini; yani bireyin çevresiyle etkileşiminde bu kuralın kendi başarısını kanıtlamadıkça benimsenmeyeceğini öngörür. Örneğin Dewey şöyle der: “iyi ve iyi şeyler hakkındaki bütün ilke ve öğretiler hipotez olarak kabul edilecektir. Bu ilke ve öğretiler, değişmez gerçekler değil, bunlara göre hareket edildiğinde doğacak sonuçlar aracılığıyla denenip kabul edilecek -ve değiştirilecek- düşünsel ürünler (intellectual instruments) muamelesi göreceklendir” (Dewey, 1988:221).

Bireyin işine ne geliyorsa onu yapmasını veya kendisini amaçlarına ne ulaştıracaksa onu uygulamasını salık verdiği basit bir etik kurama sahip olduğu inancının aksine, pragmatizm bireyin günlük yaşamında etiksel gelişmişliği (sophistication) yerleştirmeye çalışmıştır. Öncelikle, pragmatizm amaç-araç ayrımı gibi olay ve nesnelere ikili yaklaşımları reddeder. Örneğin Dewey, amaç-araç sürekliliği fikrini geliştirmiştir. Buna göre, davranışlarımızın nihai amaçlarını değil, bize daha yakın olan amaçlarını açıklıkla görebiliriz. Bu amaçlara “görünen amaçlar” denir ve bunlar elde edilir edilmez, nihai veya diğer amaçlarımızın elde edilmesinde bir araç durumuna geçerler. İkinci olarak, pragmatistler için etiksel davran-

nış diğler amaçlarını göz ardı edecek şekilde bireye belirli bir amacına ulaşmasında, veya toplumun genel ve daha kapsamlı amaçlarından ayrık (izole) bir şekilde amaçlarına ulaşmasında bireye yardımcı olunması değildir. Etiksel gelişmişlik bireyin hem kendisinin hem de toplumun bütün amaç ve değerlerini göz önünde bulundurmasını gerektirir.

Örneğin Dewey, bireyi tatmin eden şeyin toplum için pek de tatmin edici olmayabileceğini öne sürmüş ve şöyle demiştir: “herhangi bir şeyin diğler şeylerle olan bağlarından ayrık bir şekilde bilinebileceğini farz etmek, bilmeyi sadece bir nesnenin görülebilir veya hissedilebilir olmasıyla eş tutmak olur ki, böylece o nesnenin ayırt edici özelliklerini bize açacak anahtar yitirilmiş olur. Ne kadar çok bağ ve etkileşim belirlersek, söz konusu nesneyi o kadar çok *biliyoruzdur*. Düşünmek, bu bağların araştırılmasıdır” (Dewey, 1988: 213). Böylece, pragmatizme göre, çevredeki sorunların çözümüne veya sorunlu bir durumun sorunsuz bir şekilde dönüştürülmesine yönelik genel çabamızda mümkün olduğu kadar çok değer bir bütün haline getirilebilmesi için etik ilkeleri, insan zekasının belirli durumlara uygulanmasıyla tümevarımsal bir şekilde tanımlanmalıdır. İnsan faktörüne verilen bu önem nedeniyle Dewey, “günlük yaşamda *iyinin* hakim kılınması için demokratik değerlerin öğrenilip uygulanması süreci” olarak tanımladığı eğitimin önemini her fırsatta vurgulamıştır.

Pragmatizmin bu etik anlayışı, hem deontolojik (deontological) hem de faydacı (utilitarianism) yaklaşımların etik anlayışından farklıdır. Bir davranışın niteliği hakkında karar verirken, deontolojik yaklaşım araçların ve iyi niyetliliğin, faydacı yaklaşım ise amaçların veya sonuçların önemi üzerinde durmuştur. Fakat pragmatizme göre, bu karara ulaşmada ne araçlar ne de amaçlar değerlendirme dışında tutulmalıdır; çünkü araçlar ve amaçlar birbirlerini etkilerler. Bu nedenle pragmatistlere göre etiksel davranış, hem iyi niyeti hem de faydalı veya başarılı sonuçları içermelidir. Bu pragmatizmin etik kuramının genel çerçevesi olmasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz gibi, her bir olayda etiksel davranışın ne olduğu o olay bazında belirlenmelidir. İnsan zekası ve deneyimleri kullanılarak olayın özelliklerine bakılmalı ve o olayda neyin iyi olduğuna karar verilmelidir.

SONUÇ

Yukarıdaki inceleme göstermektedir ki, pragmatizm oldukça köklü ve özgün bir felsefi akım olup, “yarcılık” veya “faydacılık” diye kolayca özetlenemez. Pragmatizm, 19. yüzyıl sonlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde doğarak kısa sürede kabul görmüş ve etkisini her bilim dalında hissettirmiştir. Pragmatizmi temel olarak bir anlam, araştırma, gerçek, ve etik kuramı olarak tanımlayabiliriz.

Bir anlam kuramı olarak pragmatizme göre herhangi bir kavramın gerçek anlamı, o kavramın hissedilebilir etkilerinden oluşur. Böylece bu anlam, teorik düşüncede değil, herhangi bir olayda, denemede veya harekette belirecektir. Pragmatik düşünce sadece bu anlamın ortaya çıkmasına değil, ona karşı nasıl tepki gösterilmesi gerektiğine de yardımcı olur. Örneğin “savaş” konusunu ele alırsak, savaşın sadece bir zafer olarak tek taraflı yüceltilmesi anlamlı olmayacaktır; savaşın hissedilebilir etkilerinden biri de ölüm ve yıkımdır. İşte savaşan taraflar, amaçları

ne olursa olsun, ancak bu gerçeği ortaya koyduktan sonra savaş hakkında daha rasyonel bir davranış geliştirebilecektir.

Bir araştırma kuramı olarak da pragmatizm şüphe durumundan kanaat veya inan durumuna geçmeyi vurgular. Kişinin düşüncelerine çevreden gelen tehditler sonucunda, yani kişinin düşünceleri ile çevresi arasındaki uyumsuzluk belirip arttığına, kişinin önceki kanaatleri şüpheye dönüşecek ve yeni bir kanaat durumuna, düşünce dinginliği durumuna ulaşılacaktır. Ancak bu yeni kanaat durumu nasıl belirlenecektir? Pragmatizme göre kişiye bu yönde bilimsel yöntem yardımcı olacaktır. Çünkü, inat, otorite ve a priori yöntemlerde kişi hep insan faktörü tarafından yönlendirilecek, yine insan hatalarıyla dolu şeylere inanacaktır. Ancak bilim nesnedir ve ancak bilim kendi hatalarını bulup düzeltebilme kapasitesine sahiptir. Böylece pragmatizme göre, kanaat ve inançlar, “dışsal bir süreklilik” tarafından oluşturulmalıdır.

Bir gerçek kuramı olarak pragmatizm ise gerçeği, araştıran kişiler tarafından ileride kabul edilmesi kaçınılmaz düşünce olarak tanımlar. Yani burada vurgu, gelecek üzerinedir. Şu anda belirli bir konuda araştırmacılar hemfikir olmayabilir, ancak gelecekte öyle bir nokta vardır ki, o noktada tüm araştırmacıların görüşleri çakışacak ve görüşlerin gerçekliği ile o görüşün nesnesinin var olduğu anlaşılacaktır. Bu evrimsel bir epistemoloji ve ontolojidir. Bu dinamik, evrimsel gerçek anlayışıyla pragmatizm, hem kesinlikçiliğe hem de şüphecilik karşıdır; anlık kesinlik veya sürekli şüphecilik pragmatizme yabancıdır.

Bir etik kuramı olarak da pragmatizm, kişiyi belirli bir şekilde davranmaya zorlayan etik değerlerin olduğuna ve olması gerektiğine karşı çıkar. Mademki gerçek ileride belirecektir ve insanlar bugün farklı şeylere inanıp farklı şekilde davranmaktadırlar, o zaman pragmatizme göre değişmez etik değerlerin olduğu savunulamaz. Kişiler kendi deneyimlerine göre bugün kendi gerçeklerine ulaşacaklar ve onlara uygun etik değerler benimseyeceklerdir. Dolayısıyla pragmatizm, çoğulculuğu savunur. Bu çoğulculuk ne bireysel değerlerin ne de toplumsal değerlerin gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulayarak, ikisi arasında bir denge kurmaya çalışır. Etiksel gelişmişlik, mümkün olduğunca değerler arasındaki bağların görülüp iyi bir senteze gidilmesini gerektirir. Böylece pragmatizm, basit bir şekilde sadece araçlara veya sadece amaçlara bakarak belirli bir olay hakkında fikir yürütülmesine karşı çıkar. Hem araçlar hem de amaçlar önemlidir ve ikisi arasındaki ilişkiler düşünülerek bir karara ulaşılmalıdır. Yani pragmatizm, deontolojik yaklaşıma karşı çıktığı gibi faydacılığa da karşı çıkar.

Sonuç olarak pragmatizm, evrimsel bir liberal felsefedir. Pragmatizm, radikal görüşlere karşı olup, değişimi vurgulayarak evrimsel bir gelişimi amaçlar. Bu nedenle pragmatizm zıt görüşler arasında bir bağ, onları dengeleyen ve senteze ulaştıran bir köprü olarak görülebilir. Pragmatizmin evrimsel ontoloji ve evrimsel epistemolojisi, dünyanın iyi bir noktaya doğru sürekli gelişerek değiştiği konusunda iyimserdir. Önyargılara, dogmatizme, otoriter çözümlere karşı olup, açık düşünceye, bilime, çoğulculuğa, hümanizme ve demokrasiye önem verir. Pragmatizm faydacı değil, öğrenildiğinde herkese faydalı olacak köklü bir felsefi akımdır.

KAYNAKÇA

- CRABB, C.V., Jr. (1989), **American Diplomacy and the Pragmatic Tradition**, Louisiana State University Press, Baton Rouge.
- DEWEY, J. (1988), **The Quest For Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action**, in **John Dewey, The Later Works, 1925-1953, Volume 4: 1929**, Jo Ann BOYDSTON (ed.), Southern Illinois University Press, Carbondale.
- JAMES, W. (1975a), **Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking**, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- JAMES, W. (1975b), **The Meaning of Truth: A Sequel to 'Pragmatism'** Harvard University Press, Cambridge, MA.
- MOORE, E.C. (1961), **American Pragmatism: Peirce, James, and Dewey**, Columbia University Press, New York.
- MORRIS, C. (1970), **The Pragmatic Movement in American Philosophy**, George Braziller, New York.
- MURPHY, J.P. (1990), **Pragmatism: From Peirce to Davidson**, Westview Press, Boulder, CO.
- PEIRCE, C.S. (1958a), "How to Make Our Ideas Clear," in **Charles S. Peirce: Selected Writings**, Philip P. WIENER (Ed.), Dover Publications Inc., New York, pp. 113-136.
- PEIRCE, C.S. (1958b), "The Fixation of Belief," in **Charles S. Peirce: Selected Writings**, Philip P. WIENER (ed.), Dover Publications Inc., New York, pp. 91-112.
- PEIRCE, C.S. (1978), "Pragmatism in Retrospect: A Last Formulation," in **The Philosophy of Peirce: Selected Writings**, Justus BUCHLER (ed.) AMS Press, New York, pp. 269-289.
- SCHEFFLER, I. (1974), **Four Pragmatists: A Critical Introduction to Peirce, James, Mead, and Dewey**, Humanities Press, New York.
- SMITH, J.E. (1978), **Purpose and Thought: The Meaning of Pragmatism**, Yale University Press, New Haven.
- THAYER, H.S. (1968), **Meaning and Action: A Critical History of Pragmatism**, The Bobbs-Merrill Company Inc., Indianapolis.
- TÜRK DİL KURUMU (1995), **Yabancı Kelimelere Karşılıklar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 631, Ankara.